

УДК 82-14 [477 + (470+571) + 497,2] "1960/1980"

ФЕНОМЕН «ТИХОЇ ЛІРИКИ» ЯК ЗМІНА ПРОВІДНОГО ПОЕТИЧНОГО КАНОНУ 60–80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Ольга ШАРАГІНА

*Київський міжнародний університет,
кафедра слов'янської філології та загального мовознавства,
вул. Львівська, 49, Київ, 03179, Україна,
e-mail: scharagyna@yandex.ua*

Розглянуто поетичний феномен «тихої лірики». Проаналізовано його ідеологічну складову, яка полягала у зверненні до традиційності та демонстрації мовчання як внутрішньої непогодженості із політичною узурпацією мистецького простору другої половини ХХ століття. Репрезентовано художньо-образні доміанти вказаного літературно-естетичного явища, які апелювали до онтологічних категорій істинності людського існування, безпосереднього зв'язку людини із природним універсумом та зверненні до внутрішнього світу ліричного героя.

Ключові слова: «тиха лірика», мовчання-homo silentio, натурфілософія, кордоцентризм, естетизм, екзистенціалізм

«Тиха лірика» є яскравим літературним феноменом в українській поезії 60–80-х років ХХ століття. Адже попри беззаперечну пов'язаність зі своїми попередниками та сучасниками (шістдесятники, «кияни», активісти самвидаву й дисидентського руху) «негучні» поети відзначалися мистецьким досвідом, який виокремив їх серед інших поетичних течій того часу. Глобально-масштабні, широкоформатні образи та реалії космічно-індустріальної доби, гучні гасла і заклики поступилися місцем культурологічній аксіології, натурфілософським тенденціям, кордоцентричним віянням, медитативним рефлексіям, герметизму та екзистенційній проблематиці, які набували актуальності в подальших сімдесятих.

Увагу акцентовано на національній самоідентифікації, моральному вдосконаленні, переосмисленні цінностей, що потребували відторгнення навколишньої суєти та глибинного зосередження на природній оркестрації тиші і мовчання як невід'ємних атрибутів поетичного процесу. Становлення «тихих» відбувалося у полеміці із суспільно-політичною дійсністю, що призвело до її цілковитої усуненості зі сфери поетичного простору, де центром постав внутрішній світ ліричного героя, сконцентрований на його емоційній сфері.

Поезію 1960–1980-х років в українському літературознавстві аналізували крізь призму різних стильових тенденцій з урахуванням досвіду найпомітніших літературних індивідуальностей, однак незначну увагу приділяли вивченню суспільно-політичних, культурно-ідеологічних та художньо-естетичних аспектів поетичного феномену «тихої лірики».

Метою роботи є виокремлення фундаментальних світоглядних рис естетичної платформи «тихої лірики», які, формуючи художньо-образну систему «негучних» поетів, відображали творчу індивідуальність представників вказаного феномену, їхню неоднозначність у культурному процесі 1960–1980-х років.

Серед українських літературознавців дослідженням цього модерного ліричного явища займалися Н. Анісімова, Т. Головань, І. Дзюба, В. Дончик, О. Каленченко, Ю. Ковалів, Т. Кремень, Л. Кулакевич, В. Моренець, Ю. Мендель, М. Павлишин, Б. Рубчак.

Нав'язлива русифікація та дискримінація українського культурного контингенту вже на початку 70-х років ХХ століття зумовили суспільний стан масового «мистецького мовчання», який полягав у категоричному неприйнятті комуністичних норм у процесі творення літературного тексту, що й експлікувалося у мистецько-естетичному явищі «тихої лірики». «Негучні» поети зосереджувалися насамперед на моральних засадах, які формували стійку суспільно-політичну позицію автора. Важко не погодитися із Т. Голованем, який стверджує, що «в поезії 1970-х – першої половини 1980-х є два боки мовчання, мовчать обидві сторони. Мовчить людина, бо не знаходить у слові адекватного своїм переживанням змісту, мовчить і слово, бо є шаблонним, схематичним, чужим» [2, с. 32]. Отже, безголосся «періоду застою» ширилося усіма ланками культурного життя не лише «тихої» інтелігенції, але й набуло нормативного значення у літературному процесі другої половини ХХ століття. Варто зазначити, що якщо в 60-х роках принципова позиція мовчання у літературних колах не відзначалася особливою популярністю, то в 70–80-х її актуальність значно зросла.

Серед яскравих представників мистецького простору, які ввійшли у творче русло «тихої лірики» та вирізнялися ідеологічною позицією «тиші-naturalis silentio / мовчання-homo sdilentiono», варто відзначити творчість Г. Гордасевич, В. Діденка, С. Жолоб, В. Забаштанського, П. Засенка, С. Йовенко, В. Коржа, Р. Лубківського, П. Мовчана, Д. Онковича, П. Осадчука, В. Підпалого, Г. Світличної, Л. Скирди, Л. Талалая, Д. Чередниченка. У 70-х роках їхні лави поповнили поети В. Базилевський, Н. Білоцерківець, Л. Голота, В. Затулівітер, С. Майданська, Г. Тарасюк та інші.

«Тиха лірика» – це безпрецедентне поетичне явище у літературному процесі 1960–1980-х років ХХ століття, філософсько-естетичне спрямування якого фокусувалося не лише на натурфілософських тенденціях, але й, на нашу думку, відзначалося кордоцентричним, ісихастським, екзистенційним, лібералістичним та стоїчним баченням антропологічного існування. Внаслідок цього провідними рисами «негучної» поезії вважаємо:

Натурфілософічність (домінування природного начала). Магістральною ознакою поетичного світосприйняття «тихої лірики» була апеляція до природи – лона людської цивілізації, з огляду на це творчості притаманна натурфілософічність. Погодимось із твердженням Т. Кременя, який вважає, що здобутки «тихої» поезії помітні, перш за все, у філософській ліриці, яка передає натурфілософський характер [5, с. 32]. Отже, природний простір у художньому світі «негучних» поетів номінувався естетичною категорією, що зумовило потребу її скрупульозного студіювання у ліричному тексті.

Творчу когорту «натурфілософських бунтарів», що апелювали до природного взаємопроникнення, відображає Р. Лубківський. Не даремно у його ліриці Л. Тарнашинська вбачає «ген пантеїстичного світовідчуття» [10, с. 7]. Для прикладу в поезії «Піти» (1963) автор, зневажаючи людську подобу, намагається стати частиною до-вкілля: «Піти, / Піти / В зелену безвість, / В зелений шал, / Зелений хміль, / Вплестися в китиці березові, / Росою / Впасти в губи піль! / І грому таємничим колесом / Перекотитись над селом, / І прорости – / Нехай не колосом, / Бодай зелом, / Бодай зелом! / Зелом – із листям розпростореним, / Зелом – із цвітом на гіллі, / Зелом – із коренем, нескореним / Глибинним сумерком землі... / Росою, / Зеленню / Чи громом / По плодотворній, по грозі, – / Щоб тільки / Перед отчим домом / Не розгубитися в пилюзі...» [7, с. 24]. Поетичне моделювання природного світу відзначається стоїчними закличками стати повноцінною особистістю, яка, подібно до насінини, у природному світі здатна вирости, глибоко вкоренитися і в результаті приносити плоди. Художня візуалізація зеленого кольору, символізуючи довкілля, акцентує прагнення ліричного героя стати його нероздільною частиною.

Кордоцентричність (перевага чуттєвої сфери над розумовою). Поезія «тихих ліриків» відзначалася кордоцентричністю, сутність якої полягала у засудженні лише тілесної насолоди, перевагу надавали глибокому духовному самоосмисленню, щирим почуттям до навколишнього середовища, Батьківщини.

Опис чуттєвого світу ліричного героя, який з любов'ю та трепетом відгукується не лише про кохану людину, але й про рідний край спостерігаємо у поетичній творчості В. Забаштанського, а саме в рядках вірша «Мій край»: «А я не часто про любов кажу / До краю рідного: не від людини, / Від обігу те злото бережу, / Щоб на вазі не втратило й грамини» [3, с. 141]. У вираженні власних почуттів до отчої землі автор зумисне вдається до мовчання, щоб наголосити святість рідного місця у моральній концептосфері українського народу. Щирість почуттів, окрім суб'єктивного спектру (до жінки), проявляється на об'єктному (рідній землі), що свідчить про домінування емоційного вираження почуттів до Батьківщини. Духовна чистота такого світосприйняття віддзеркалює внутрішній світ не лише ліричного героя, але насамперед автора поетичного твору.

Естетичність (популяризація категорій прекрасного: Бог, людина, природа, краса). Творення художньо-образної системи «тихої лірики» відзначалося естетичними критеріями, які, заперечуючи соцреалізм, виявляли ідеологічну позицію митця у вигляді внутрішньої самоізоляції. «Негучні» поети відображали творчу незалежність від політичної стандартизації, єдність традицій та новаторства (звернення до неокласичної спадщини), уявлення про взаємодоповнення внутрішньої та зовнішньої досконалості (калокагатія), індивідуалізацію, що акцентувала елітарність їхньої творчої манери. Зокрема, Н. Анісімова наголошує, що у другій половині ХХ століття «стверджувався пріоритет краси, естетичного над заангажованим, відбувалася регіоналізація ідеології, що спричиняло бурхливий розвиток “чистої” поезії, позбавленої кон'юктурних упливів» [1, с. 46]. Абсолютна творча воля не залежала від зовнішньополітичних регуляторів, а реальне існування людини осмислювалося крізь призму ідеалізму, в якому тривали пошуки істини та душевної гармонії.

Художнє моделювання Людини – провідної естетичної категорії прекрасного, втілюється у творчості С. Йовенко. У вірші «Музика» йдеться про жінку, яка чітко усвідомлює своє духовне єство, що у її світоглядній парадигмі посідає панівне місце: «Хіба я знаю, що це, / і чому / стоїть клубок у горлі, / і бентежність / млоїть, і тайна / подих перейма, / і в серці трепет, / височінь, / безмежність, / а тіло – духові – / марна тюрма, / І МУЗИКА – В МЕНІ! / ЦЕ Я САМА...» [4, с. 611]. Це підтверджує зацікавленість людиною – неповторною особистістю, яка прагне різностороннього розвитку, дотримання власних моральних пріоритетів. Великого значення набувають індивідуальні прагнення творчої самореалізації. Тілесна оболонка із домінуванням фізичних інстинктів у становленні повноцінної людини втрачають свою актуальність.

Екзистенційність (спосіб пізнання та осмислення складних умов тогочасного існування). У поетичному світі митців 1960–1980-х років особливу увагу зосереджували на больових відчуттях, які виникали внаслідок самотності. Погодимося із В. Моренцем, котрий зауважував, що саме через стрімку і нав'язливу динаміку прогресивного розвитку, соціалізація другої половини ХХ століття набувала регресивного характеру: це призводило до того, що «мить власної екзистенції» вироджувала «тужливий мотив буттєвої пустки» [9, с. 176], в якому реальна дійсність відсувалася геть як недоладна, її витісняло внутрішнє самоспоглядання, що виникало у самотньому стані людини. Унаслідок цього медитативні пошуки Alter Ego робили в аскетичному вимірі земного буття. Внутрішнє усвідомлення причетності до життя у самотницькому стані набували полісемантичної акцентації.

Художнє моделювання екзистенціалу самоти спостерігаємо у поезії П. Мовчана «Повертаюсь і я» (1986) ліричний герой на схилі літ у повній самотності вдається до медитацій над власним існуванням: «Повертаюсь і я. І ніхто не затрима. / Озирається світ на моє вороття: / рівнозначне скресанню – воно ледве зрима, / додається снаги – прибуває пиття. / Розверзається світ, і в розломі зіє / свідровина гудюча, що всмоктує час. / Невагомий вже я – оболонка прозора злітає / у продухвину круглу, де сонце висвітлює нас» [8, с. 47]. Задля здобуття бажаного катарсису чоловік прагне позбутися нав'язливої самотності, що в цьому випадку супроводжується глибоким внутрішнім спустошенням.

Екзистенціал самотності у творчості С. Йовенко набуває дещо іншого семантичного значення. Осмислюючи психологічний світ ліричного героя, поетеса наголосила на людському усамітненні, яке категорично відрізняється від самотності попередника. Не даремно Л. Кулакевич констатує, що в поезії авторки «самотність лише внутрішня: стан самоти героїні найчастіше інтерпретований як закономірність інтелектуального розвитку, необхідна умова для формування справжньої особистості, як наслідок прагнення до пізнання світу...» [6, с. 7]. Це свідчить про те, що, окрім пізнання власного внутрішнього світу, яке призводить до творчої самореалізації жінки, лірична героїня поетеси у стані повного усамітнення проживає найщасливіші хвилини їхнього життя, пов'язані із думками про коханого чоловіка. Так, у вірші «Я так люблю години самоти» саме в цьому стані постає перед нами закохана жінка: «Я так люблю години самоти! / Вона одна мене єднає з Вами – / мовчанням жалю, / подихом, / думками / тим світлом, /

що Ваш погляд засвітив...» [4, с. 137]. Зумисна аскеза у світі індивіда свідчить про його духовне зростання, допомагає зрозуміти сутність земного призначення. Такий стан – це наслідок виходу людини за межі буденності у незалежний внутрішній світ особистості.

Варто наголосити, що особливого рецептивного навантаження у творчості «тихих ліриків» все ж таки набував екзистенціаль болю, зумовлений, не лише самотністю, а відтак спустошенністю, але й низкою масштабних межових ситуацій: жахіттям війни, екологічною катастрофою, трагічним розривом стосунків чоловіка та жінки, національним зубожінням, що в результаті все ж спонукало людину до становлення сильної особистості. Страдницьке життя митця суттєво впливало на творення ліричних текстів, посилювалася зацікавленість до внутрішнього світу людини.

Роль природи у житті людини, вплив довкілля на формування гармонійної особистості свідчать про актуальність художнього моделювання навколишнього середовища у значній кількості поетичних творів «тихих ліриків». Людина поставала у тісному взаємозв'язку із природним світом: вона не стільки підпорядковувала навколишнє середовище, скільки уподібнювалася йому, визнавала власну другорядність.

Домінування в художньому описі емоційної сфери особистості, що відображала істинні почуття до близьких людей та оточуючого світу, свідчило про авторське прагнення тонко відобразити духовні виміри ліричного героя, його внутрішній стан. Спостерігаємо ідеалізацію людської сутності, у якій раціональне начало набувало другорядності, натомість панівне місце посідала чуттєва сфера індивіда.

Пошуки власного призначення та покликання на землі, усвідомлення себе частиною естетичної моделі світу, а не заручником політичного сервілізму в соцреалістичному просторі 1960–1980-х, свідчать про переваги естетичного елемента «негучної» поезії у кодовій парадигмі вказаного явища. Мистецький простір заповняють творчі пошуки людського призначення на землі, роблять спроби пізнати істинність людського буття крізь призму етико-естетичних категорій, серед яких провідне місце посідають насамперед природа, людина, а отже – краса.

Екзистенціалізм «тихих ліриків» полягав у прагненні осягнути істинні причини людського існування, яке не завжди приносило радість та щастя, а зазвичай відзначалося больовими маркерами в житті людини. Внаслідок цього митці зверталися до поетизації екзистенціалів страху, відчаю, болю, страждань та смерті, а особливо самотності, художнє моделювання яких набувало колосального значення. Особистість позиціонувалася символом абсолютної свободи вибору, зумовленої власними моральними цінностями та переконаннями, незалежними від політичної кон'юнктури.

Культурний процес 60–80-х років ХХ століття характеризувався великим поетичним підйомом, у якому вагоме місце посіло літературно-естетичне явище «тихої лірики». Презентуючи розкішну поліфонію ідей, помислів та прагнень, голос «негучних» нонконформістів збагатив літературну скарбницю власними поетичними здобутками. Ненав'язлива легкість поетичної творчості «негучних» поетів полягала у зверненні до натурфілософії, кордоцентризму, естетизму та екзистенціалізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Анісімова Н. П.* Поезія покоління 80-х років ХХ ст. у системі пізнього українського модернізму : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 / Ніна Павлівна Анісімова. – Київ, 2013. – 420 с.
2. *Головань Т. П.* Проблема слова в українській поезії 1970-х – початку 1980-х років / Тарас Петрович Головань // Вісник ЛНУ імені Т. Шевченка. – 2010. – № 11 (198). – Част. II. – С. 31–38.
3. *Забаштанський В.* І все-таки – стою!.. : поезії, переклади / Володимир Забаштанський. – Київ : Грамота, 2009. – 672 с.
4. *Йовенко С.* Любов і смерть : Вибрана лірика 1963–2010 рр. / Світлана Йовенко. – Київ : Ярославів вал, 2010. – 720 с.
5. *Кремінь Т. Д.* Концептуалізація історіософського міфу у ліриці 1960–80-х рр. : дис ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Тарас Дмитрович Кремінь. – Київ, 2005. – 188 с.
6. *Кулакевич Л. М.* Концепція світу і людини у творчості С. Йовенко : дис ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Людмила Миколаївна Кулакевич. – Дніпропетровськ, 2005. – 181 с.
7. *Лубківський Р. М.* Вибрані твори : у 2 т. Т. 1: Вірші. Поеми / Роман Мар'янович Лубківський. – Київ : «Укр. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2008. – 608 с.
8. *Мовчан П.* Твори : в 3 т. Т. 2. Межовий камінь : Поезії / Павло Мовчан. – Київ : Просвіта, 1999. – 535 с.
9. *Моренець В.* Проти безликої вічності / Володимир Моренець // Вітчизна. – 1989. – № 7. – С. 172–176.
10. *Тарнашинська Л.* Культура перекладу виростає з толерантності: До 70-літнього ювілею Романа Лубківського / Людмила Тарнашинська // День. – 2011. – 10 серпня (№ 140). – С. 7.

Стаття: надійшла до редакції 31.03.2017

прийнята до друку 13.04.2017

THE PHENOMENON OF SILENT POETRY AS A CHALLENGE TO THE LEADING POETIC CANON OF THE 60S–80S OF THE 20TH CENTURY

Olga SHARAGINA

*Kyiv International University,
Department of Slavic Philology and General Linguistics,
49, Lviv Str., Kyiv, 03179, Ukraine,
e-mail: scharagyna@yandex.ua*

The article examines the phenomenon of the «silent poetry» and analyzes its ideological structures which were targeted at addressing the traditional and demonstrational silence, posited as internal opposition to the political usurpation of the art space in the second half of the 20th century. After all, the cultural era of 1960s–1980s was characterized as a loud artistic heyday, lyrical experimentation, and as a silence, latter being the form of a protest against the ideological system. It should be noted, if the principal position «to remain silent» was

not considered very popular in the literary circles of the 1960s, in the 1970s and 1980s its importance increased significantly.

«Silent poetry» is an unprecedented phenomenon in literature during 1960s–80s. Its philosophical and aesthetic system focused not only on natural and philosophical tendencies, but also, in our opinion, heavily relied on cordocentrism, hesychasm, liberalism, stoic and anthropological vision of existence. Poets concentrated primarily on the moral principles which shaped a stable social and political position of the author.

The main feature of «silent poetry» worldview was an appeal to nature (human civilization womb) and, in particular, to natural philosophy. Poetry followed cordocentrism, the essence of which was only in condemning the bodily. The preference was given to deep spiritual self-reflection, a true feeling of the environment and homeland. Creative art and imagery of «silent poetry» has such aesthetic criteria as the criticism of the program of socialist realism, and delineation of the ideological position of the artist in the form of internal isolation. The poets aptly showed the creative independence from political standardization, unity of tradition and innovation (appeal to the neoclassical heritage), the idea of complementarity between the internal and external perfection (*Kalos kagathos*), individualization, which stressed the elitism of their creative method. A special attention was attributed to the increased pain due to loneliness.

The inner awareness of belonging to life in the loneliness acquired herein polysemantic significance. Deliberate asceticism in the world of the individual indicates his spiritual growth and helps to understand the essence of the purpose of life. This situation is a consequence of the withdrawal right beyond the ordinary into an independent inner world of the individual.

The represented art and imagery dominants of this literary and aesthetic phenomenon appealed to the ontological categories of truth of human existence, direct connection with human and natural universe, as well as appealed to the inner world of the lyrical hero.

Keywords: «silent poetry», silence-homo silentio, natural philosophy, cordocentrism, aestheticism, existentialism.